

PRIKRIVENA GROBIŠTA HRVATA U REPUBLICI SLOVENIJI

Mitja Ferenc i Želimir Kužatko. Počasni bleiburški vod, Zagreb 2007.

Bleiburška tragedija i križni put dio su tematike koja u hrvatskom javnom mnijenju i danas otvara mnogobrojna pitanja i probleme o kojima rijetko postoji jedinstveno stajalište. Knjiga koja je pred nama ne bi smjela otvarati previše polemika jer materijal koji donosi ne ostavlja mnogo prostora za neka dublja neslaganja. Ipak, u tekstu predgovora iznose se zaključci koji će sigurno otvoriti neke stare polemike i diskusije. Sadržaj ove knjige posvećen je protupravnom oduzimanju života poslijeratnih žrtava, koje počinjavaju na slovenskom tlu u prikrivenim grobištima. Iako spominje sve masovne grobnice u Republici Sloveniji, knjiga je usmjerena ponajprije prema masovnim grobnicama Hrvata u Sloveniji. Priređena je u trojezičnom izdanju (hrvatskom, slovenskom i engleskom), tako da se na istoj stranici nalazi tekst na sva tri jezika. Tekst su preveli Aleksandra Janković (hrvatski – slovenski) i Adrijan Beljo (engleski).

Ova je monografija plod višegodišnjeg rada priznatih povjesničara i istraživača poslijeratnih masovnih stratišta na području Republike Slovenije i Republike Hrvatske. Autori knjige, dr. sc. Mitja Ferenc (član Komisije Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja tajnih grobnica i docent na Katedri za suvremenu povijest jugoistočne Europe na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani) i Želimir Kužatko (član Odbora za istraživanje i obilježavanje žrtava poraća u Sloveniji), na 200 stranica iznose rezultate tih istraživanja. To je knjiga visoke dokumentarnosti, što je postignuto korištenjem mnogobrojne arhivske građe i bogatoga fotografskog materijala. Fotomaterijal ispunjava najveći dio, zbog čega bi se knjiga mogla klasificirati kao fotomonografija. Djelo je značajan doprinos dosadašnjem istraživanju tragičnih zbivanja 1945., kako u Sloveniji tako i u Hrvatskoj.

Knjiga je podijeljena na ukupno 8 dijelova (poglavlja), uključujući predgovor, pogovor, izbor iz literature, životopise autora i urednika, izvratke iz recenzija kao zasebne cjeline. U prvom poglavlju, *Predgovor* (dr. sc. Dražen Živić) (str. 7–23), dr. Živić, ujedno i urednik knjige, donosi kratak uvod o Drugom svjetskom ratu. Navodi duboke političke, ekonomske i demografske posljedice toga rata na europskom kontinentu. No želi naglasiti da su mnogi događaji i posljedice rata ostali nerazjašnjeni i da smo danas suočeni s velikim brojem pitanja koja traže cjelovita pojašnjenja i odgovore. Naglašava da je, tek nakon završetka rata u Europi (8–9. svibnja 1945.) tragedija hrvatskog naroda dosegla vrhunac te je suočila taj narod gotovo s izazovom vlastitoga opstanka, a posljedice koje je ostavila još i danas opterećuju hrvatsko društvo. Štoviše, kaže da prijepori oko pitanja križnog puta (u akademskoj, ali i široj javnosti) i dalje »onemogućuju izgradnju suvremenog demokratskog hrvatskog društva, gradeći u njemu i oko njega nove političke, društvene i nacionalne podjele.« Posebnu težinu zbivanja oko Bleiburga i križnog puta Živić vidi u činjenici da su se zločini i istina desetljećima krili od šire javnosti.

Živić se kratko osvrće na položaj hrvatskog naroda od 1928. do 1941. navodeći da je, zbog »velikosrpske nacionalne hegemonije... u protuprirodnoj i protunarodnoj monarhističkoj Jugoslaviji,... hrvatski narod svoju budućnost mogao graditi samo u vlastitoj državi«. Izvodi

zaključak da je za većinu hrvatskog naroda proglašenje NDH bilo »izraz njegove višestoljetne povijesne težnje za vlastitom nacionalnom državom« i »nedosanjani san hrvatskih sinova i kćeri stoljećima prijek.

Nastavlja pojašnjavanjem stanja u Europi u posljednjoj fazi rata (od 1943. i konferenciji u Teheranu) i nepovoljnog vojno–političkog položaja NDH. Naglašava da je, uz postupno povlačenje njemačkih vojnih snaga iz jugoistočne Europe prema Austriji i Mađarskoj, položaj NDH bio posebno pogoršan zbog toga što su, od 1945., njezine vojne snage bile pod izravnim zapovjedništvom Wehrmachta i kao takve djelovale ponajprije u funkciji zaštite povlačenja njemačkih postrojbi. Kada je u proljeće postalo jasno da je kapitulacija Njemačke pitanje dana, vodstvo NDH je, početkom svibnja, donijelo odluku o postupnom povlačenju vojske i civila prema Sloveniji i Austriji. Živić u nastavku tvrdi da je »Hrvatski križni put« započeo prije formalne odluke o povlačenju, i to već u drugoj polovici 1944., kada su prvi istočnobosanski i istočnohrvatski prostori bili zauzeti od partizana. Navodi da je već tada mnoštvo vojske i ne-naoružanog naroda (prema procjeni, oko 500 000 ljudi) krenulo prema zapadu – »slobodnim hrvatskim krajevima i dalje prema Sloveniji i Austriji...«. Živić tvrdi da su civilno stanovništvo na povlačenje nagnale vijesti o zločinima JA na »oslobođenim« teritorijima (Autor pojam »oslobođeni« piše u kurzivu.), ali da je povlačenje ubrzo ostalo bez političkog vodstva i vojnog zapovjedništva, a izbjegličke kolone bez dovoljno hrane, vode i lijekova i izložene stalnim napadima partizana, zbog čega ih je mnogo izginulo, ranjeno ili zarobljeno. Opisuje put do Bleiburga i neuspješne pregovore hrvatskog izaslanstva (general Ivo Herenčić i pukovnik Danijel Crljen) s lokalnim zapovjednikom britanskih snaga (brigadni general Patrick Scott) i političkim komesarom 51. vojvodanske divizije (Milan Basta) u bleiburškom dvorcu Thurn–Valsassina te naglašava da se radilo o nečasnim pregovorima (zbog požurivanja i nepotpisivanja sporazuma o predaji), koji su bili u suprotnosti s tada važećim Ženevskim konvencijama o ratnom pravu. Navodi i podatak da je prema jugoslavenskim izvorima s Bleiburškog polja u jugoslavensko zarobljeništvo predano oko 100 000 pripadnika »Hrvatskih oružanih snaga« i neutvrđen, ali velik broj civila.

Slijedi opis daljnjeg puta izbjegličke kolone prema istoku i jugoistoku. Dr. Živić apostrofira britansku ulogu u nastavku tragedije napominjući da se jedna skupina iz izbjegličke kolone uspjela probiti iz partizanskog i britanskog okruženja na Bleiburškom polju i predati se Britancima dublje u austrijskom području. Britanci su većinu hrvatskih zarobljenika smjestili u izbjeglički logor Viktring južno od Klagenfurta. No, prema Živiću, i te su skupine na prijevru predane Jugoslaviji. Drugačije je Živićevo stajalište prema Amerikancima. Navodi da se dio kolone uspio spasiti probojem do američke okupacijske zone u Austriji te izbjegličkih logora u Italiji. Naglašava da treća, možda i najmnogoljudnija, skupina izbjeglica nije nikad ni prešla slovensko–austrijsku granicu te da je bila zarobljena na slovenskom teritoriju nakon čega su slijedile kolone smrti sve do južne Makedonije u kojima su ljudi ubijani bez suda i dokazane krivnje. Živić upozorava na činjenicu da su masovne likvidacije hrvatskih zarobljenika trajale sve do 2. kolovoza 1945., kada je proglašena amnestija, ali da to nije značilo završetak stradanja, nego da je stradanje samo poprimilo nove oblike. Naglašava da se točan broj stradalih možda nikad neće saznati, ali da treba dostojno obilježiti stratišta i »pomoći da se istina o neporecivoj hrvatskoj nacionalnoj tragediji zauvijek otrgne zaboravu i nađe svoje dostojno mjesto u hrvatskoj povijesti.« Ističe da je krivac za zločin jugoslavenska komunistička vlast, a svrhu zločinačkog čina vidi dvojako: prvo u klasnom osvajanju vlasti nove komunističke strukture, koja je držala da bi joj ideološki neistomišljenici bili glavna smetnja pri ostanku na vlasti u budućnosti; i drugo, u funkciji velikosrpske politike. Veliku odgovornost za zločin Živić ponovno prebacuje na Britance, ponajprije zato što nisu poštovali Ženevsku konvenciju, jer su znali kakva sudbina čeka zarobljenike nakon predaje jugoslavenskim vlastima i na kraju

zato što su godinama skrivali istinu od svoje i svjetske javnosti. Živić samo uzgredno spominje i odgovornost vlasti NDH za sudbinu koju su doživjeli Hrvati 1945. godine navodeći da »nekolicina ozbiljnih povjesničara drže da određenu odgovornost za hrvatsku nacionalnu tragediju snose i tadašnji politički i vojni dužnosnici NDH-a. Koliko zbog nedovoljno pripremljene odluke o povlačenju prema zapadu, u okrilje angloameričkih savezničkih snaga, toliko i zbog sudbinske povezanosti hrvatske države i Trećeg Reicha...« Svoje stajalište o tom pitanju izravno ne iznosi, ali je vrlo indikativno ponovno naglašavanje da je zločin bio »dio dalekosežne strategije nove komunističke vlasti i stare velikosrpske strukture, za osvajanjem vlasti u obnovljenoj Jugoslaviji.« i da je »osveta za zločine koje su eventualno tijekom rata počinili Hrvati bila ipak u drugom planu.« Kaže da su tragedija kraj Bleiburga i hrvatski križni put neoborivi dokaz »genocida (holokausta) nad hrvatskim narodom«.

Živić se osvrće i na negativne demografske i društvene posljedice koje je rat ostavio u naslijeđe novim naraštajima. Drži da su demografska istraživanja o gubitcima u ratu i posljedicama rata provedena u Jugoslaviji bila nestručna, neznanstvena, metodološki i ideološki jednostrana i zapravo su služila u političke svrhe režimu. Smatra da se partizanski zločini nikad nisu spominjali, da su se četnički uglavnom umanjivali ili prešućivali, a da su se ustaški preuveličavali. Također, drži da hrvatski demografi danas moraju, znanstveno utemeljeno, odgovoriti na pitanje koliki su bili stvarni demografski gubici Hrvatske tijekom Drugoga svjetskoga rata, da se konačno prestane licitirati i manipulirati brojkama i da se time oda pijetet žrtvama. Upravo u tu svrhu, prema Živiću, nastala je i ova knjiga, koja slovenskoj, hrvatskoj i svjetskoj javnosti predstavlja rezultate sustavnog istraživanja do sada otkrivenih hrvatskih grobišta u Sloveniji.

U poglavlju *Evidentiranje prikrivenih grobišta Hrvata u Republici Sloveniji* (str. 25–48), autori Ferenc i Kužatko govore o problemima pri evidentiranju grobišta donoseći i mnoge činjenice do kojih se došlo istraživanjima. To poglavlje sadrži mnogobrojne fotografije iz razdoblja tragedije te 4 kartografska prikaza (Prikaz pravaca povlačenja hrvatskih vojnika i civila pred partizanskim snagama, Prikaz glavnih pravaca Hrvatskog križnog puta, Evidentirana prikrivena grobišta u Sloveniji, Evidentirana prikrivena grobišta Hrvata u Sloveniji). Na samom početku autori se osvrću na zapovijed komunističkih vlasti o uništenju grobova Nijemaca i drugih okupatora i njihovih pomagača, koja je bila sastavni dio upute saveznog ministarstva za unutarnje poslove od 18. svibnja 1945., a koja je obnovljena u kolovozu 1946. Naglašavaju da se taj svojevrstan damnatio memoriae provodio tijekom cijeloga razdoblja komunističke vlasti sve do njezina sloma te da je UDBA i u 1980-ima vrebala ljude koji su posjećivali prešućena grobišta. Oduzimanje prava na vlastiti grob i uništavanje grobnica civilizacijska je sramota, što autori ističu u nekoliko navrata.

Nastavljaju navođenje broja poginulih u ratu i poraću. Brojka od 90 000 poginulih Slovenaca u razdoblju Drugog svjetskog rata i poraća (do siječnja 1946) uglavnom je utvrđena. Od toga je 13 960 poratnih žrtava. Kažu da je mnogo teže odgovoriti na pitanje koliki je broj Hrvata ubijen na slovenskom tlu. Nedostatak primarnog arhiva o pomorima i grobištima ostavlja velik prostor za manipulaciju o broju žrtava. Autori prezentiraju rad državnih tijela Republike Slovenije navodeći da se slovenska javnost s pitanjem poratnih žrtava i grobišta upoznala prilikom svečanosti za pomirenje na Kočevskom Rogu u srpnju 1990., a da je Komisija za uređenje pitanja prikrivenih grobišta pri Vladi Republike Slovenije počela rad iste godine. Te je godine započeo i izbor jedinstvenog znamenja kojim bi se obilježila sva prikrivena grobišta. Ubrzo su u pojedinim općinama osnovane i općinske komisije za istraživanje poslijeratnih likvidacija koje su proučavale ponajprije okolnosti pogubljenja. Godine 2000. od Komisije je zatraženo da evidentira sva prešućena grobišta, a Vlada se obvezala da će državna tijela učiniti sve da se ta grobišta pronađu, obilježe i, ako je moguće, prenesu.

Autori upozoravaju na poteškoće na koje su istraživači nailazili pri istraživanju grobišta. Problem je u usmenim svjedočanstvima koja su rijetka, ali ključna za evidentiranje. Svjesni su da treba uzimati kritičku distancu prema usmenim izvorima, ali su svjesni i činjenice da su ta svjedočanstva najčešće jedini trag koji dovodi do lokacije. Kod evidentiranja prikrivenih grobišta najveća je prepreka sumnja u vjerodostojnost potvrde da je riječ o grobištu, no to se otklanja sondiranjem i istraživanjima. U suradnji s kriminalistima do kraja 2006. popisano je 512 lokacija skrivenih grobišta. Njihovu potpunu vjerodostojnost za sada je nemoguće utvrditi zbog vrlo rijetkih sondiranja. Ferenc i Kužatko naglašavaju da bi korisni bili dokumenti UDBe, koja je sva grobišta podrobno opisala (primjer popisa za općinu Ilirska Bistrica). U evidenciji svakoga grobišta, koju su pripremili Komisija Vlade RS za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta i nadležna ministarstva, nalazi se 29 podataka. Prva skupina su identifikacijski podatci, od tekućih brojeva upisa do imena grobišta, koje je sastavljeno od imena naselja i oznake krajeva, koja najbolje određuje lokaciju. Druga skupina opisuje grobište i povijesne događaje. Uz to se nalaze i podaci o vrstama grobišta, nacionalnosti i statusu žrtava i sl. Treća skupina su podaci o lokaciji (naselja, općina, kartografski podaci, opisi lokacije i sl.). Svim su opisima dodani izvori i literatura, fotografije i sl.

Kužatko i Ferenc upozoravaju na činjenicu da prikrivena grobišta postoje u polovici slovenskih općina, te da se razvrstavaju u 4 skupine: protutenkovski rovovi (iskopani za rata, evidentirano ih je 16, od kojih su najpoznatiji u Teznom, Mostecu, Celju), kraški ponori (ima ih oko 90), rudarska okna i skloništa (ima ih 10, a najpoznatija je Barbarin rov kraj Hude Jame) i konačno jame (stvarane baš radi likvidacija, a u njima se nalazi manji broj žrtava). Do kraja 2006. utvrdili su 118 grobišta isključivo s Nijemcima, 113 sa Slovencima i 85 s hrvatskim žrtvama. Najviše je prikrivenih grobišta; neka je od njih otkrila priroda, druga su otkrivena za građevinskih radova, neke su otkrili rođaci ili neke udruge, a rijetka su otkrivena planski. Informacije o lokacijama grobišta koje su ljudi davali bile su vrlo precizne, dok su podaci o broju žrtava okvirni ili ih nema. Autori navode neke specifične lokacije na kojima su pokopani Hrvati (Huda Luknja, Poljana kraj Prevalja, Kamnik, Bistrica ob Sotli, Krško, Crnogrob itd.). Najveće je hrvatsko grobište u Teznom – otkriveno 1999., za gradnje autoceste, s 1179 mrtvih, na dubini od samo 1,5 do 2 m. Na svakom metru dužine pronađeno je u prosjeku 18 tijela. U knjizi se ukratko opisuju sadržaj i karakteristike grobišta. Najviše masovnih grobišta hrvatskih vojnika i civila evidentirano je u Celju i okolici.

Autori se osvrću na Sporazum Vlade Republike Slovenije i Vlade Republike Hrvatske o uređivanju ratnih grobišta koji države, do izlaska knjige u tisak, još nisu prihvatile. Sporazum predviđa i određuje uvjete pod kojima države mogu iskopati i prenijeti posmrtnu ostatku ratnih žrtava. Jedan od bitnih razloga zbog kojih je Sporazum važan je taj da su skladišta Instituta za sudsku medicinu u Ljubljani puna posmrtnih ostataka hrvatskih žrtava. Zbog toga da bi se države trebale hitno dogovoriti barem o mjestu pokopa, odnosno o tome gdje i komu isporučiti ostatke. Republika Slovenija već ima sporazume s Italijom i Njemačkom na osnovi kojih se već neko vrijeme prenose ostaci. Ova knjiga predstavlja ponajprije ona mjesta s hrvatskim grobištima za koja država već posjeduje podatke i lokaciju pa bi se mogao odmah započeti postupak sondiranja i prijenosa ostataka. Autori naglašavaju da postoji još nekoliko prostora gdje bi se mogla naći hrvatska grobišta, ali ona se ne mogu pronaći bez sustavnog rada ozbiljnih državnih tijela. Većina je grobišta neobilježena, a samo su 2 lokacije proglašene kulturnim spomenikom (Brezerjevo brezno i Kucja dolina). Od 93 mjesta za koja pretpostavljaju da u njima ima hrvatskih žrtava, obilježeno je tek 39. Republika Slovenija je 2003. godine donijela zakon o ratnim grobištima na osnovi kojeg je do izlaska knjige na 5 mjesta postavljen brončani zvon kojim bi trebalo jedinstveno obilježiti sva prešućena grobišta.

Na kraju autori utvrđuju da se pitanje istraživanja grobišta često prepleće s pitanjima o krivnji i grijehu, o počiniteljima zločina i odgovornosti te da ni nakon više od 60 godina, nije

opće prihvaćeno da svi koji su izgubili život u ratu ili zbog njega imaju pravo na grob i pijetet. Smatraju da bi pitanje uređenja prešućenih grobišta trebalo odvojiti od svega toga. »Pravo na grob pitanje je čovječanstva i civilizacije i ne bi smjelo biti povezano s pitanjem o pobjednicima i pobijeđenima u ratu.« Poglavlje završavaju kritikom da se ni 60 godina nakon zločina nije uspjelo pronaći političke volje za konačno uređenje svih grobišta.

Poglavlje *Popis evidentiranih grobišta u Republici Sloveniji* (str. 53–67) zapravo je tablični prikaz s podacima o imenu, kategoriji, narodnosti žrtava, brojevnoj oznaci grobišta, općini, obilježenosti i pouzdanosti informacija. Grobišta Hrvata označena su plavom bojom. Sadrži i kartu Slovenije s ucrtanim točkama koje označavaju lokacije svih grobišta, ali posebno i grobišta sa žrtvama isključivo hrvatske narodnosti. To je zapravo sjedinjeni prikaz dviju karata koje su autori predočili u prethodnom poglavlju (*Evidentirana prikrivena grobišta u Sloveniji* i *Evidentirana prikrivena grobišta Hrvata u Sloveniji*). Tablični prikaz umnogome olakšava pregled grobišta i korisno je pomagalo koje povećava funkcionalnost knjige.

Poglavlje *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji* (str. 69–183) čini najveći dio knjige. Tu su fotografski i kartografski prikazana masovna hrvatska grobišta u Sloveniji. Ukupno je prikazano 87 grobišta. Mala zamjerka mogla bi se uputiti autorima zbog tekstualne oskudnosti. Tekst uglavnom daje osnovne poznate podatke o lokacijama, sadržajima grobišta, ali i o okolnostima stradanja, dosadašnjim istraživanjima i obilježavanjima. Nažalost, za velik broj prikazanih grobišta daju se samo vrlo oskudni podatci. To je, međutim, realnost, jer autori vjerojatno i ne raspolažu s više bitnih informacija. Iako je opseg teksta malen, mnoštvo fotografija, kartografskih prikaza, satelitskih snimaka i popratnih dokumenata daje izvrsno polazište za terensko istraživanje, kojemu se autori nadaju u budućnosti.

U poglavlju *Pogovor (dr. sc. Spomenka Hribar) – Razgrtanje prošlosti* (str. 185–187) dr. Hribar na vrlo emotivan način zaključuje knjigu. Naglašava da ova fotomonografija nije uobičajena jer predstavlja djela zla – mjesta smrti, ljudske ostatke i zločine za koje gotovo nitko do danas nije odgovarao. Pita se odakle dolazi zlo koje je navelo na takve strašne zločine protiv čovjeka. Naglašava da je prikrivanje tih zločina (grobišta), ili pak njihovo opravdavanje »permanentno simbolično ubijanje već ubijenih.« Završava mislju da fotografije u ovoj knjizi ne pozivaju na osvetu nego na sućut, ponajprije prema žrtvama, ali i prema počiniteljima zločina, koji na svojoj savjesti nose teški grijeh.

Na kraju su, u tri zasebna poglavlja, prikazani *Izbor iz literature* (str. 189–191), s nevelikim popisom, *Životopisi autora i urednika* (str. 192–196) i *Izvadci iz recenzija* (str. 197–199) prof. dr. sc. Lovre Šturma i prof. dr. sc. Zvonimira Šeparovića.

JOSIP MIHALJEVIĆ